

ЛІТЕРАТУРНІ ТВОРИ РАНЬОГО ТА ПІЗЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Запропонована стаття розглядає літературні напрямки раннього та пізнього середньовіччя в німецькому мовному просторі з урахуванням історичних, суспільних і соціальних умов, а саме як екстралінгвістичні фактори впливали на становлення німецької літератури та мови.

Ключові слова: середньовіччя, лицарство, мінезанг, бюргерська література, релігійна література.

Предложенная статья рассматривает литературные направления раннего и позднего средневековья в немецком языковом пространстве с учетом исторических, общественных и социальных условий, а именно как экстралингвистические факторы влияли на становление немецкой литературы и языка.

Ключевые слова: средневековье, рыцарство, миннезанг, бюргерская литература, религиозная литература.

The given article considers the various literary tendencies of early and late Middle Ages in German language environment with historical, public and social conditions, namely as extralinguistic factors had its influence on the German literature and language development.

Key words: the Middle Ages, knights, Minnesang, burgher literature, religion literature.

Середньовіччя в історії німецької мови збігається з бурхливим розвитком феодальних відносин у Німеччині, із хрестовими походами лицарів і виникненням лицарської культури, що перебувала під значним впливом французької літератури й мистецтва. У силу цих зовнішньо-лінгвістичних обставин в XII-XIII століттях широке поширення одержує світська література, представлена насамперед лицарською поезією. Лицарська поезія розпадається, у свою чергу, на два жанри – віршований лицарський роман і лицарську лірику – мінезанг. До лицарської лірики належать твори поетів Генріха фон Фельдеке, Гартмана фон Ауе, Вольфрама фон Ешенбаха, Вальтера фон дер Фогельвайде. Найвизначніше місце серед свн. пам'яток посідають давньогерманські твори, записані й оброблені в пізніший час. До цих творів відносяться «Пісня про Нібелунгів» і «Кудрун». «Кудрун» з'являється в 1240 році у Баварсько-Австрійській області. Автор залишається анонімним, як це і прийнято в героїчному епосі. Анонімність вважалася фаховою мовною властивістю, яка служила підтримці функції уявлення, тобто була безафективним стилем [1, с. 26].

До церковної прози свн. періоду належать проповіді Давида Аугсбургського й Бертольда Регенсбургського (XIII ст.). До філософсько-релігійної літератури – твори богослова Екгардта і його учнів. Збірник церковних проповідей, написаних на баварському діалекті (XII ст.) увійшов в історію під назвою «Церковне дзеркало».

У свн. період значно розширилося використання німецької мови в діловій сфері. Німецька мова стала вживатися в канцелярських документах, грамотах, торговельних й юридичних текстах на основі алеманського діалекту при імператорському дворі Гогенштауфенів. Крім того, свн. мовою засвідчені численні історичні хроніки.

Таким чином, всі пам'ятки свн. періоду можна розділити на наступні основні категорії: 1) поетичні твори (поетичні романи, любовна лірика, героїчний епос); 2) прозаїчні тексти (релігійна, юридична, ділова й історична література).

Найбільшого розквіту лицарська поезія досягла на півдні Німеччини, де південно-західний варіант (на основі алеманського діалекту) ставав особливо престижним, його намагалися наслідувати інші поети. Так, поступово у XII-XIII ст. виникає наддіалектний варіант німецької мови, що сприяв наступному утворенню німецької літературної мови [5, с. 126].

Кожне представлення літературної епохи повинно відбуватися з урахуванням духовних, історичних і соціальних процесів у суспільстві. Ще за часів класичного середньовіччя суспільні верстви населення намагалися знайти зрівноваження між церквою та імперією, зв'язок між Богом та світом у системі схоластичного мислення, між лицарсько-придворною світською службою і Богослужінням. Чіткі тенденції проникання у дійсність були дуже помітними у пізньому середньовіччі. Ідея ідеальної єдності внутрішньої світової картини і зовнішньої організації світу визначали, мабуть, всю добу середньовіччя.

Безумовно, те що вважалося обов'язковим ідеалом у високій придворній поезії, не сприймалось в епоху пізнього середньовіччя. Перехід від класично-придворної до пізньосередньовічної поезії відбувався поступово, протягом декількох століть, захвативши при цьому XIV та XV століття. Не принциповими були мовні та змістовно-емансиповані моменти переходу до пізнього середньовіччя. Велике значення мали історичні, соціальні, економічні та наукові сили, які змінили зміст та умови розвитку літератури. Історично і соціально час переходу до нового етапу стає помітним з 1230 року наприкінці імператорської центральної влади. Падіння Штауферської імперії означало для придворно-лицарського суспільства кінець національної класової свідомості. Міжцарів'я приносить німецькій знаті втрату політичної ролі та економічної впевненості. За часи правління Рудольфа фон Габсбурга також не виправдались сподівання дворянства на новий культурний та політичний розквіт. Під час всебічного занепаду політичного порядку на перший план виступає церковне навчання та блаженство. Між 1270 та 1325 роками духовна тематика стає визначальною в поезії, церковна література і твори орденів знаходять далеке поширення. Але боротьба між конфесіями, за і проти папи зі всіма наслідками для просвітництва та церкви не могла запропонувати віруючим захисту і підтримки. Наслідком цього став відхід до нової колективної віри та поява блаженних дилетантів у XII та XIII столітті, які сподівалися на містичне, індивідуальне єднання з Богом [3, с. 13]. Духовна поезія раннього середньовічного періоду рухається між архаїчним і сакральним уявленням святих подій та підкреслює зростаючу особливість повчально-рефлектуючої поведінки. У цьому зв'язку відмічається зростаюче значення Марії, рання маріїнська поезія виконує свою певну функцію. Догматичне представлення маріїнського вчення, а з ним закладення основи літургійного шанування є за своєю суттю твором патристики. Для духу того часу були характерні картини божої матері, божої нареченої, безгріховної істоти. Втіленням образу діви і небесної королеви підсумовується картина довершеної чистоти, яка представляє собою красу і тілесність людської істоти, душевне доповнення войовничого і раціонального чоловіка жіночою половиною душі в єдності дівчинки і матері, особиста довіра окремих людей, які є втіленням церкви у суспільстві [2, с. 170]. Значення найвищого стає більшим, ніж давньозаповітні думки про справедливість та блаженство, любов все більше асоціювалася з блаженною людиною – черницею, неосвіченим дилетантом, які зважуються на виправдання внутрішньої віри. Нові чернечі ордени заохочували зі свого боку шанування діви Марії. Образ Марії займав безперечно центральний образ у поезії. Такі пісні були характерні для XII століття, вони носили характер ліричного гімну, в яких народною мовою зображувались божественні персони у людському обличчі.

У цей час поширювались легенди та процесійні пісні, які були задумані як релігійні та літургійні гімни між 1130 і 1160 роками. Кожна строфа описує трьома римами та рядом предикатів картини божої

матері з каталогу класичних маріологічних символів, у послідовних назвах, без рефлексії або вчення. Поряд з цими поетичними піснями з біблійською і теологічною основою з'являється одночасно інша, більш вільна форма: самостійна розповідь життя Марії. Її життя доповнюється біблійськими знаннями про традиції, перш за все це історія батьків Йоахіма та Анни, а також юність Марії. Подальша форма циклічно збирається і поширюється легендами і чудесами про Марію. До середньовіччя належить твір південнонімецького священика Вернера, який створив у 1172 році добре продуману велику епічну композицію про життя Марії в трьох піснях: Йоахім і Анна до народження Марії; юність та пошуки домівки до повернення з Єгипту та священна історія до страшного суду [3, с. 174]. Основними темами пісень були народження, зачаття та Різдво. Розповіді були обрамлені ліричними партіями з використанням маріїнської символіки. Крім літургійного значення, ці пісні мали ще лікувальну функцію, коли жінка чекала дитину, то повинна була тримати цей твір у недоступному місці, щоб дитина народилася здоровою. Взагалі його поезія відрізнялася чітким збереженням людських рис, які він наочно демонстрував.

Тепер індивідум сам шуквав шлях до Бога без церковних розпоряджень, через відсторонення від всього земного, через страждання та аскетизм. Містичні твори є тому підтвердженням. До містичного руху мирян спонукала шкільна церковна філософія і особливо пізня схоластика, яка намагалася синтезувати християнське вчення, науку та античну філософію. Так, Томас фон Аквін надав теології у свій час раціонального масштабу, який проклав шлях новим знанням у природничих науках. Завдяки схоластиці та номіналізму розвивалися нові способи дослідження в університетах і вищих школах. Вони вважалися третьою духовною складовою середньовічної культури поряд з церквою та імператором. Університети виникли зі схоластичного духу, в них здобувала освіту духовна еліта того часу.

З приходом XIV століття, приблизно з 1350 року нові уподобання в літературі залишається доступним для всіх, але з іншого боку розпізнаються також сліди старих напрямків. Спроба адаптувати гуманістичні думки і писемність приводять до середини XIV століття до повного занепаду всіх літературних форм.

Представлений вибір та оцінювання пізньої середньовічної літератури і поезії повинні відбуватися з урахуванням історичного, соціального, економічного та наукового розвитку. При цьому не слід забувати про занепад придворної літератури. У цей період відбуваються «Втрата відчуття форми, змішення стилів, невпевненість у стилі, реальність зображення, які приходять на зміну ідеалам», – саме так характеризував Отто Бест стан літератури цього періоду [4, с. 13].

Література штауферських часів була обмежена невеликою кількістю імен, а література пізнього середньовіччя – це історія жанрів і літературних типажів. Великий поетичний успіх окремих авторів, був мало помітним у той час, зате повчальна, притчева поезія приєднуються за змістом і формою до

придворної літератури. Поети – представники бюргерського класу їздять по країні, збираючи матеріал для своїх творів. До актуальних тем належать політика, мода, помилки церкви і клериків, а також занепадаюча мораль того часу. Автори рівняються на лицарсько-придворні ідеали. Інтересом для «кочівних» поетів із соціально невизначеним місцем проживання було не надбання нового, а збереження старого. Хоча описані теми, хвилювання, уподобання та побоювання були сучасними, актуальними саме для їх часу. До творів тієї доби належать повчальна та притчова поезія, такі документи культури як хроніки, правові книги, релігійна та фахова література. Вона демонструє зацікавленість у дійсності, відображає справжнє вчення, приповіді духовних і моральних страхів людей [6, с. 13]. Але необхідно ще раз наголосити на тому, що через нестачу писемних свідочств з більшості фахових та ділових областей раннього середньовіччя наші знання про минуле фахових мов залишаються неповними.

Що стосується літератури з 1170 року, то в дійсності, світ літератури виділявся з точки зору мови, жанрів, матеріалу та особистостей поетів. Спочатку на передній план вийшов прошарок благородних дилетантів як носіїв літератури та культури, при цьому розвивалася автономна ідеологія, яка знаходила у новій поетичній мові думки та зображення власного, святкового світу, в якому вони перебували.

XII століття приносить, разом з хрестовими походами, наднаціональну еліту поряд з якою духовенство частково втрачає освітню монополію. Міське бюргерство і селяни демонструють власне відчуття культури, яке не має значення у придворному світі. Під лицарством розуміли феномен узагальнюючого, ідеального, спеціального, суспільно-естетичного аспекту. Це комплексні, соціальні, економічні та політичні процеси, які привели до нового, придворного суспільства. Спочатку було дуже мало великих дворів, світської публіки для плекання ідеологічно нової поезії [3, с. 227].

При цьому мова йде про інтеграцію нового або кількісно сильнішого прошарку людей, які перебувають у будь-яких відносинах з феодальним паном або мають власний інтерес від цих відносин та надають позитивного забарвлення картинам середньовічного життя. У ті часи багато велося розмов про службове дворянство, службовці-початківці стали носіями придворної культури. Тільки відносини у часовому і регіональному плані склалися по-різному, тому що існували бідні та багаті службовці, багаті та бідні пани, високе та низьке дворянство, суспільна або юридична належність до певного соціального класу.

Велике значення як у культурному, так і суспільному житті відігравало лицарство. Саме слово Ritter – «лицар» інтегрувало та ввійшло до вжитку як багатозначне. Причому, під цим поняттям частіше розуміють виховні та освітні заходи, а не соціальний прошарок. З такої точки зору вирішальним стає поняття дворянства не за походженням, а від виховання. Поняття служби має на увазі не тільки правові відносини, а й нерозривний зв'язок між моральним та релігійним, що дозволяє середньовічним

сферам аналогічного мислення переходити одна в одну. Самих поетів, відносно їх походження важко віднести до певного класу та напрямку. Тільки 10-15 % поетів-пісенників можна віднести до службовців [2, с. 238].

Мінезанг уявлявся спочатку самовивченим мистецтвом вищого класу. Для інших видів лірики і для оповідання слід брати до уваги переважно професійних поетів, причому їх належність до соціального класу не відіграє ніякої ролі. В першу чергу це пов'язано з тим, що соціально-історичні передумови для появи літератури, стилю, способу мислення стають незалежними від положення їх носіїв. Безумовно, одним із пріоритетних напрямків у розвитку літератури стала придворна лірика, тому що вона відповідає інтересам дворянсько-придворного суспільства. Світ поетів залишається при цьому автономним, який у своєму подальшому розвитку спирається на благородні поняття оцінювання, такі як дворянський, лицарський та придворний. Вже під час становлення зустрічаються клерикальні та лицарські придворні поети, які діють у своїх інтересах. Тільки таким чином придворні ідеали могли стати надалі зразковими для бюргерства пізнього середньовіччя [5, с. 239].

Цей вид мистецтва розвивався при світських дворах кайзера, князів, а також мілких панів. Вперше література представилася як цілісний організм, поети спілкувались між собою, деякі знали особисто одне одного, існувала рейнсько-середньонімецька прелюдія під верхньонімецьким керівництвом, яка певною мірою, призвела до становлення літературної мови над діалектами.

Отже, можна говорити про певний канон великих поетів, який буде існувати довгі століття. Придворна поезія зробила великий внесок у розвиток середньовічної мови.

Про визначення хронологічних рамок аналізованого періоду також існують певні дані. В області лірики ведеться мова про штауферське придворне мистецтво, а літературні інтереси, навпаки, вважаються консервативними. Хоча, залежність німецької літератури від романської призводить до замовчування факту становлення цієї поезії. Одночасно не можна назвати поезію закритою в собі, тому що на заході і півдні Німеччини та прилеглих районах правлячої династії спостерігається більше прагнення до сучасного міжнародного мистецтва [1, с. 239].

Слід також додати, що становлення придворної літератури відбувається у досить неспокійний період підйому теології та філософії ранньої схоластики з її новими діалектними методами. Відродження античності, філософське засвоєння творів Арістотеля відбувається завдяки посередництву єврейської та арабської філософії, що призводить до оновленого розуміння класичних авторів. На цьому фоні відбувається прорив заново відкритого «внутрішнього» досвіду пошуку, відчуття самовідповідальності та ризику невпевненості й помилок.

За таких умов розвивається лицарсько-придворна поезія для дилетантів, у більшості випадків, дилетантами, яка обирає для своїх творів обмежені мотиви і форми

часто в їх фантастичному ідеалізованні, без безпосереднього зв'язку з дійсністю, але все ж таки з певною репрезентативністю і силою випромінювання. Лицарство керується при цьому матеріалами з античних часів та одночасно запозичує символи з казкового матеріалу [7, с. 241].

Придворна поезія вважається ідеалістичною з точки зору середньовічного ідейного реалізму, в ній знаходиться дійсне та духовне. Поезія пропонує, хоча і в сильному контрасті до повсякденної дійсності, мрійливу картину та взірць придворного буття. До її основних мотивів належать пробудження до душевної свободи, до спонтанного буття, сповненого милості внутрішнього світу. Але вона не шукає сучасну індивідуальність, а працює фігурально, думає типовими співвідношеннями. При цьому не йдеться про щось одноразове й матеріальне в людині, а про форму та ідею, які можуть виражати красу та відблиск божого панування. Краса земного оточує лицарсько-придворний світ та існує згідно з божим порядком у відображенні божого світла.

Честолюбство не було оригінальністю німецьких поетів, зразками для їх творів були романські вірці. При цьому слід враховувати, що атмосфера спонукала до спілкування та була святково веселою, у ній відбувається гра, через яку поет приходив до усвідомлення самого себе. Великою поетичною метафорою при цьому було те, що людину звільняє, що її завершує, утворює єдине ціле та ощаслиблює, але й при цьому руйнує – це кохання в його різноманітних, захоплюючих проявах. Воно сприймається як мало зрозуміла та приголомшлива подія, як відблиск або ризикована аналогія духовної любові, як аналогічно-виховна влада, як містична любовна смерть. Обидва великі утворення, в яких була обґрунтована світська поезія народної мови – це придворний роман, як літературний жанр лицарського

пошуку та шлях пригод у боротьбі за кохання та любовна лірика, а саме шанування жінки лицарем, для якої войовничий чоловік стає довершеною людиною. У названих вище видах поезії спостерігається нерозголошена зміна і продовження християнських структур [2, с. 243].

Особливо притчі переймають суттєві елементи і функції лірики, хоча при цьому надається перевага алегоричній поезії, любовній алегорії, алегоричній повчальній поезії у фабулі і прикладах.

Таким чином, штауферський період плекає ідеальний, гуманний та красивий світ придворної поезії як світську емансипацію та відокремлює її від темноти духовно-аскетичного середньовіччя. Тут можна говорити про пізньосередньовічний синтез урівноваження світського шанування та божої милості, але це не було компромісом протилежностей, а скоріше спробою проникнення нової сфери у стару віру для розуміння людського «я» як божого створіння та обґрунтувати його дії з точки зору християнського та позахристиянського людства. Така емансипація є місіонерським процесом, що зображує різноманітні спроби християнської інтерпретації лицарського життя та є передумовою розвитку придворного роману [6, с. 242].

Лірика посткласичного і пізньосередньовічного часу та притчева поезія формально-змістовно орієнтуються на норми класової придворної поезії. Але при цьому їм не вистачає сили самостійного формування, пов'язаної з часом подій і переживань. Лірика залишається консервативною, навіть у бюргерських поетів, наприклад, у Конрада фон Вюрцбурга. Ліричні твори, створені дворянськими поетами пізнього середньовіччя, такими як Ульрих фон Ліхтенштайн або Освальд фон Вольнштайн чітко демонстрували збереження форм і традицій, але при цьому виражали ідентичними поняттями нове, інше розуміння ідей та дійсності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Eine neue Geschichte der deutschen Literatur hrsg.von Berlin University. – Berlin : Berlin University // Press, 2007. – S. 1219.
2. Jungbluth G. Interpretationen der mittelhochdeutschen Lyrik / Günter Jungbluth // Bad Homburg : Gehlen Verlag, 2005. – S. 1969.
3. Henle P. Sprache, Denken, Kultur / Paul Henle. – Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 2001. – S. 337.
4. Literatur und Sprachwissenschaft. – B. 1 : Literatur und Sprachwissenschaft. – Frankfurt am Main : Deutsches Taschenbuch Verlag, 2008. – S. 566.
5. Nienkamp H. Kultur und Sprache / Heinrich Nienkamp. – Berlin–Charlottenburg : Vita Deutsches Verlagshaus GmbH, 1999. – S. 2825.
6. Rosenberg R. Literaturwissenschaftliche Germanistik / Rainer Rosenberg. – Berlin : Akademie Verlag, 2004. – S. 304.
7. Schneider H. Epochen der deutschen Literatur / Hermann Schneider. – Bonn : Universitätsverlag, 2002. – S. 118.